

ДЯЧОК ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА

*кандидат психологічних наук
молодший науковий співробітник
лабораторії екологічної психології
Інституту психології НАПН України імені Г.С. Костюка
м. Київ*

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ПРИНЦИП ЕКОЛОГІЧНОСТІ» У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті проаналізовано сутність поняття «принцип екологічності», а також розглянуто конструкти, які пов'язані з даним принципом. Згідно з екопсихологічним підходом взаємодія у системі «індивід – середовище» передбачає взаємний вплив між індивідом та середовищем. Організація людиною власного способу життя на основі принципу екологічності є визначальною для прояву екологічної поведінки та здійснення екологічної діяльності.

Ключові слова: *принцип екологічності, екологічний підхід, екологічне реагування, середовище, екологічний розвиток, екологічна поведінка, екологічна справедливість, екологічна стурбованість.*

Постановка наукової проблеми.

На сьогоднішній день зростає потреба у здійсненні досліджень у сфері екологічної психології. Це обумовлено загостренням екологічних та соціальних проблем. Погіршення екологічних умов життя, екологічні катастрофи, пандемії та війни є прямим наслідком конфлікту у системі «індивід – середовище». Недбале, безвідповідальне, непередумане ставлення людини до природи, власного життя та життя інших живих істот призводить до суттєвого погіршення якості життя, хвороб та смертей. У зв'язку з цим виникає потреба у пошуку способів вирішення конфлікту у системі «індивід – середовище», реалізація яких буде можливою у сучасних умовах.

Мета статті: з'ясувати сутність поняття «принцип екологічності» та здійснити теоретичний аналіз понять, що пов'язані з принципом екологічності.

Виклад основного матеріалу.

Принципи екологічної психології дозволяють розробити надійний інструментарій для досліджень, а також, на основі результатів цих досліджень, будувати наукову базу для подальших теоретичних та практичних наукових розробок. Слід зазначити, що в екологічній

психології застосовуються наступні загальнометодологічні принципи: детермінізму, єдності свідомості та діяльності, історизму, системності.

Виникнення екологічного підходу стало потужним поштовхом до зміцнення наукових засад екологічної психології, а саме - дослідження системи «індивід – середовище». Даний підхід засновано Дж. Гібсоном наприкінці 60-х років ХХ ст. Основоположним є уявлення про те, що людина живе в екологічному, а не фізичному світі. «Фізичний світ» – представлений дослідженнями фізики, хімії та інших наук. «Екологічний світ» – це такий світ, який можна бачити, чути, до нього можна доторкнутись та відчувати запах [4].

Важливим моментом в екологічному підході є розуміння того, що «суб'єкт» і «навколишній світ» не існують окремо, натомість, взаємодоповнюють один одного. Екологічний підхід, як зазначає

Дж. Гібсон, розробляє психологію «людини в екологічному світі», яка б доповнювала наявну психологію «людини у фізичному світі» [4].

Співробітниками лабораторії екологічної психології Інституту психології НАПН України розроблено категорійну модель екологічної психології. Із даної моделі випливає основоположний принцип, відповідно до якого, екопсихологічний підхід передбачає розробку й опрацювання моделей включення індивіда, груп і суспільства у системи, що охоплюють різноманітні середовища життя людини. Як наслідок, стає можливим виокремлення таких систем, в які індивід чи група включаються за принципом безпосередності-опосередкованості. Окрім того, такий підхід передбачає не лише розгляд впливу різних екосистем на життя індивіда, але і враховує вплив індивіда на існування та становлення різних систем [3].

Екологічною є взаємодія у системі «індивід-середовище», коли виникають «двосторонні домовленості» з метою розвитку всіх значущих (системоутворюючих) компонентів системи. Позитивним екологічним взаємозв'язком є такий, за якого характеристики середовища призводять до поліпшення умов розвитку людини, котра, у свою чергу, власними діями поліпшує умови функціонування та розвитку компонентів середовища. Як наслідок, діяльність матиме ви-

сокий рівень екологічності, тоді, коли людина, завдяки розвитку елементів довкілля, створює середовище власного розвитку [3].

Наслідки принципу екологічності полягають у наступному: 1) через знищення елементів довкілля людина знищує як середовище власного розвитку, так і себе саму; 2) індивідуально вигідні стратегії поведінки, котрі детально не продумані, призводять до колективного програшу та, в результаті – і до індивідуального. Таким чином, принцип екологічності також демонструє іншу сторону взаємодії «індивід – середовище», а саме – негативний вплив людини на довкілля провокує ворожу, негативну «відповідь» довкілля [3].

Екологічність об'єднує дві сторони людського буття: природність (індивідуальність) та соціальність (суспільну обумовленість). Екологічним є те, що дозволяє у конкретних обставинах місця та часу, у певних природніх, соціальних, культурних та матеріальних умовах забезпечити максимальну якість життя як конкретного індивіда, так і суспільства. Таким чином, екологічними є така поведінка та діяльність, що сприяють життю, здоров'ю, благополуччю, забезпечують стабільність та постійність. Від неекологічної поведінки, у першу чергу, страждає сам індивід.

Екологічні проблеми, що постають перед людиною, спонукають її до переходу від хаотичного способу життя та споживання ресурсів до усвідомленого використання і збереження природних благ. Екологічне реагування є однією з важливих проблем сучасної екологічної психології. В основі такого реагування, на нашу думку, має бути принцип екологічності. У взаємодії з оточуючим світом людина постійно зустрічається із потребою робити вибір щодо реалізації власної активності залежно від поставлених цілей, індивідуальних особливостей, умов середовища та особливостей інших людей [5].

Глобальний характер екологічних проблем сприяє актуалізації питання цілісності, глибини, повноти і системності відображення «екологічного» у свідомості людей. Багатошаровість зв'язків людини і природи обумовлює складну структуру екологічної свідомості. В екологічній свідомості відображаються не лише раціонально-інтелектуальні сторони цих зв'язків, а й чуттєво-емоційні сторони певним чином синтезуються з висновками і узагальненнями. Типи

екологічних уявлень, що виступають у якості інтегральних показників масової екологічної свідомості відображають: 1) інтерес до проблем збереження і поліпшення навколишнього середовища; 2) знання, обізнаність, розуміння щодо екологічних проблем та способів їх вирішення; 3) усвідомлення особистої та колективної відповідальності за стан середовища і причетність до вирішення проблем на різних рівнях суспільного устрою; 4) готовність до дій, що обумовлена сучасним науковим розумінням відносин людини і середовища [2].

Варто зазначити, що стан життєвого середовища людини та суспільства залежить від рівня розвитку еколого-орієнтованої свідомості та екологічної культури, що існують у суспільстві. Розвиток життєвого середовища залежить від формування еколого-орієнтованої свідомості суб'єктів цього середовища. В той же час, для формування еколого-орієнтованої свідомості потрібне відповідне середовище. Таким чином, постає необхідність створення такого освітнього середовища, яке б стало основою й чинником формування еколого-орієнтованої свідомості [3].

Останнім часом активно досліджуються питання глобалізації, як процесу, що може сприяти прогресу або створити нові соціальні

протиріччя [6]. Згідно С. Подолинському праця є використанням накопиченої в організмі механічної і духовної енергії, що дозволяють, у результаті процесу праці, збільшити загальну кількість енергії на земній поверхні. Нагромадження загальної кількості енергії на земній поверхні передбачає створення матеріальних цінностей, що використовують у своїй подальшій діяльності люди [7].

Як зазначає В. Письмак, перетворена в нову якість речовина, яка містить пасивну атомарну енергію (негентропик), а саме - енергія, що утримується в речовинах – енергоносіях (ентропіках) та дозволяє здійснити це перетворення у виробництві (наприклад, ударити молотом по ковадлу, проїхати автомобілю, крутитися деталям верстата, нагрітися воді в казані, горіти лампочці) іде в простір, ентропує, зникає безповоротно в космосі у величезних речовинних обсягах і не відновлюється. У зв'язку з цим маса Землі зменшується. Сукупний обсяг використовуваної (корисної) маси речовини, що за-

лишається в розпорядженні людини у виді продуктів довгострокового користування, завжди менше, ніж добутий нею із природи обсяг речовини [8].

Основоположник вчення про ноосферу, В. Вернадський, використовував ідеї С. Подолінського та називає людину геохімічною силою, що чинить вплив на природу у зростаючих масштабах [8].

У своєму екологічному розвитку, за Д. Фрейнбергом, людина проходить через наступні рівні: 1) Рівень існування – задоволення своїх основних потреб, таких як їжа, житло та одяг; 2) Рівень пристосування – процес адаптації до середовища; 3) Рівень самозбереження – пошук та реалізації способів самозахисту від загроз; 4) Рівень самоактуалізації – реалізація людиною власного потенціалу; 5) Рівень трансцендентності – пошук інформації та застосування інших способів більш для глибокого розуміння світу [11].

Середовище може не бути не тільки розвиваючим, але і загрозливим – агресивним у відношенні до людини. У випадку, коли середовище є небезпечним або шкідливим, а людина не може адаптуватися до нього – виникає так званий екологічний стрес. Так, можна визначити наступні його фактори: 1) Фізичні (повітря, вода, шум); 2) Соціальні (наси́льство, бідність, дискримінація); 3) Культурні (зміни традиційних способів життя). Існують наступні види екологічного стресу: 1) Особистий екологічний стрес – викликаний взаємодією людини із конкретним середовищем (наприклад, шум у мегаполісі); 2) Спільний екологічний стрес – викликаний взаємодією групи людей і середовищем (наприклад, забруднення повітря в промисловій зоні); 3) Системний екологічний стрес – стрес, викликаний взаємодією суспільства з середовищем (наприклад, зміною клімату). Екологічний стрес може мати серйозні наслідки для здоров'я і благополуччя людини. Він може призвести до таких проблем, як фізичні захворювання, психічні розлади та соціальні проблеми [12].

Одним із чинників попередження конфлікту у системі «індивід – середовище» є екологічна поведінка. Відповідальне споживання ресурсів, переробка відходів і участь в заходах щодо захисту навколишнього середовища є проявами такої поведінки. Екологічна поведінка обумовлена особливостями внутрішнього світу людини,

включаючи її знання, вміння, переконання та цінності; особливостями зовнішнього світу людини, включаючи фізичне, соціальне та культурне середовище та власне діяльністю, що передбачає взаємодію з середовищем. У випадку, коли середовище є сприятливим для екологічної поведінки, і коли людина володіє відповідними знаннями, вміннями та цінностями, вона, скоріш за все, буде поводити себе екологічно [4].

На думку А. Львовчкіної, відповідальна екологічна поведінка ґрунтується на усвідомленні ролі власної суб'єктності у процесах охорони та розвитку довкілля, а також готовності відстоювати цінності природи, захищати рослини і тварин, живу та неживу природу: повітря, воду, ґрунти, корисні копалини тощо. Людина, яка засвоїла норми відповідальної екологічної поведінки, усвідомлює свою можливість впливати на екологічну ситуацію та необхідність здійснювати цей вплив, а розуміння наслідків власної пасивності породжує почуття необхідності в екологічній діяльності [4].

Людям, які демонструють відповідальну екологічну поведінку та ведуть екологічний спосіб життя властиве вміння вийти за рамки егоїзму, здатність відстоювати інтереси природи. Це сприяє тому, що вони враховують наслідки своєї діяльності у довкіллі та займаються волонтерською діяльністю в сфері охорони і розвитку довкілля [4].

Високий рівень екологічної обізнаності, розвиток вмінь, формування навичок та цінностей, що відображають значущість дбайливого ставлення до середовища сприяють прояву екологічної поведінки. Окрім того, у суспільстві, де дбайливе ставлення до середовища є цінністю, люди більш схильні до прояву екологічної поведінки.

На сьогоднішній день низка світових організацій будуть свою роботу, враховуючи тісний зв'язок між економічною ефективністю (прибуток при зниженні собівартості) та екологічною ефективністю. Екоефективність досягається за рахунок створення конкурентоспроможних за ціною товарів та послуг, котрі задовольняють потреби людей і підвищують якість життя. У той же час, скорочується вплив на середовище та затрат ресурсів впродовж усього життєвого циклу продукції. Орієнтація на екоефективність сприяє тому, що компанії

прагнуть до створення більшої цінності для споживачів, одночасно зменшуючи використання ресурсів. Акцент робиться на створенні продукції з високим рівнем корисних властивостей та низькою енергоємністю.

Згідно з концепцією екологічної справедливості, екологічні проблеми слід розглядати не лише як проблеми навколишнього середовища, а і як соціальні проблеми. Прикладами екологічної несправедливості є забруднення повітря і води, зміна клімату, відходи. Люди, що живуть у районах з високим рівнем забруднення повітря і води, більш схильні до проблем зі здоров'ям, таких як астма, рак і серцево-судинні захворювання. Зміна клімату також є одним із прикладів екологічної несправедливості. Проживання у районах, що більш вразливі до наслідків зміни клімату, таких як повені, шторми і посухи може призводити до збитків, ушкоджень, втрати житла та смертей. Іншим проявом соціальної несправедливості є нерівний доступ до ресурсів. Певні групи людей мають менше доступу до чистої води, чистого повітря та зелених просторів. Це може негативно вплинути на їхнє здоров'я, добробут та якість життя [1].

Сучасний американський соціолог М. Белл на перших сторінках книги "Вступ до екологічної соціології" наголошує на безпосередній взаємопов'язаності соціальної справедливості з екологічною проблематикою [9]. Як зазначає дослідник, у суспільстві не лише має місце нерівномірний розподіл наслідків екологічних проблем, а й сама соціальна нерівність є причиною виникнення екологічних проблем. Соціальна нерівність – це одночасно наслідок і причина забруднень, надмірного споживання, виснаження природних ресурсів, втрати природних біотопів, ризикованих технологій, швидкого зростання населення тощо. Розуміння соціальної рівності та справедливості, на його переконання, впливають на оцінку екологічних проблем і уявлення про природу загалом [1].

Турбота про екологічну справедливість проявляється в об'єднанні зусиль таких двох типів суспільних рухів, як рух за соціальну справедливість, або права людини, та різноманітні екологічні рухи, що поклали початок рухові за екологічну справедливість (environmental justice movement). Даний рух об'єднав людей різних

рас і національностей, пройшовши шлях розвитку від місцевих об'єднань громадян та їхніх регіональних мереж до загальнонаціонального руху США [1].

Одним із важливих конструктів екологічної психології є поняття «екологічна стурбованість» («environmental concern»). Р. Данлоп і Р. Джонс пропонують наступне визначення екологічної стурбованості. Екологічна стурбованість це – «міра, в якій люди знають про екологічні проблеми та підтримують зусилля щодо їх вирішення і/або готові зробити особистий внесок для їх вирішення» [10, с. 458]. Дане трактування акцентує увагу на когнітивному та поведінковому вимірах. Окрім того, дослідники підкреслюють концептуальну подвійність екологічної стурбованості, що полягає у поєднанні емоційного переживання та екологічного змісту [10].

Екологічна стурбованість – це суб'єктивна відповідь на екологічні загрози, що обумовлені різними видами екологічних проблем. На сьогоднішній день в Україні зростає рівень екологічної стурбованості, що обумовлено наступними чинниками: зміна клімату, забруднення оточуючого середовища, втрата біорізноманіття, виснаження природних ресурсів. Екологічна стурбованість є одним із важливих факторів, який мотивує людей спрямовувати сили щодо збереження та захисту середовища. Екологічна поведінка людини у даному контексті буде відображатися у наступному: економне використання електроенергії та води; переробка та компостування відходів; користування громадським транспортом або велосипедом (замість власного автомобіля); зменшення частоти та кількості користування побутовою хімією; підтримка екологічних організацій; участь в екологічних програмах.

Висновки дослідження.

Принцип екологічності – основоположний принцип екологічної психології, що відображує характер взаємодії у системі «індивід – середовище». Згідно з даним принципом, не тільки індивід впливає на середовище, але і середовище «відповідає» на поведінку та діяльність індивіда. Екологічне реагування сприяє ефективному вирішенню сучасних проблем суспільства, в основі такого реагування

знаходиться принцип екологічності. Отже, екологічними є така поведінка та діяльність, які дозволяють у конкретних часових, просторових та інших умовах середовища забезпечити максимальну якість життя індивіда та суспільства в цілому. Розуміння сутності поняття «принцип екологічності» та його взаємозв'язків з іншими науковими конструктами необхідне для розробки теоретичної бази, а також для побудови на цій основі рекомендацій щодо можливості реалізації принципу екологічності у життєдіяльності людини.

Список використаних джерел

1. Гардашук Т.В. Екологічна справедливість як критерій громадянського суспільства (рефлексія над досвідом США). Проблеми філософії права. Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2005. С. 287–292.
2. Ковальчук А.А. Формування екологічно орієнтованої свідомості на сучасній стадії суспільного розвитку. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Житомир: «Вид-во ЖДУ ім. І. Франка». Т. VII, Вип. 36, 2014. С. 183–196.
3. Львовичкіна А.М. Принципи позитивності, конструктивності та екологічності як базові принципи екологічної психології. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Житомир: «Вид-во ЖДУ ім. І. Франка». Т. VII, Вип. 24, 2010. С. 160–166.
4. Львовичкіна А.М. Психологічні засади формування еколого-орієнтованої свідомості: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 422 с.
5. Мунасіпова-Мотяш І.А. Особливості саморегуляції екологічної свідомості в контексті теорії функціональних систем. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Житомир: «Вид-во ЖДУ ім. І. Франка». Т. VII, Вип. 36, 2014. С. 298–311.
6. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Еколого-економічні основи реформування аграрного сектора України в умовах глобалізації. Інноваційнотехнологічні аспекти формування сучасного конкурентоспроможного АПК України: кол. моногр. під ред. Ю.О. Нестерчук. Умань: Вид.-полігр. центр «Візаві», Ч. 1. 2014. С.10-14.
7. Сонько С.П. Значення наукової спадщини С.А. Подолинського у формуванні уявлень про збалансоване природокористування. Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. №4 (24), Кривий Ріг, 2010. С.111-117.
8. Сонько С.П. Теоретичні підвалини концепції сталого розвитку: від Франсуа Кене до Миколи Руденка. Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства: зб. тез VI міжвишівської науково-практичної Інтернет-конференції. Умань, 20 жовтня 2017 року. Під ред. О.О. Непочатенко. Ред.-вид. відділ УНУС, Умань, 2017. С. 3–11.
9. Bell M.M. An Invitation to Environmental Sociology. London; New Delhi, 1998.

10. Dunlap R. E. Environmental concern: conceptual and measurement issues. Handbook of environmental sociology. Westport, CT: Greenwood Press, 2002. P. 482–524.
11. Kuebbing, S.E., Reimer, A.P., Rosenthal, S.A., Feinberg, G., Leiserowitz, A., Lau, J.A. and Bradford, M.A. Long-term research in ecology and evolution: a survey of challenges and opportunities. Ecol Monogr. 88, 2018. P. 245–258.
<https://doi.org/10.1002/ecm.1289>
12. Lazarus, R.S. and Cohen, J.B. Environmental stress. Human Behavior and Environment. Springer, Boston, MA, 1977. P. 89–127. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-0808-9_3

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Hardashuk T.V. Ekolohichna spravedlyvist yak kryterii hromadianskoho suspilstva (refleksiia nad dosvidom SShA). Problemy filosofii prava. Instytut filosofii imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy, 2005. S. 287–292.
2. Kovalchuk A.A. Formuvannia ekolohichno oriientovanoi svidomosti na suchasni stadii suspilnoho rozvytku. Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Zhytomyr: «Vyd-vo ZhDU im. I. Franka». T. VII, Vyp. 36, 2014. S. 183–196.
3. Lovochkina A.M. Pryntsypy pozytyvnosti, konstruktyvnosti ta ekolohich-nosti yak bazovi pryntsypy ekolohichnoi psykholohii. Aktualni problemy psy-kholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Zhytomyr: «Vyd-vo ZhDU im. I. Franka». T. VII, Vyp. 24, 2010. S. 160–166.
4. Lovochkina A.M. Psykholohichni zasady formuvannia ekoloho-oriientovanoi svi-domosti: monohrafiia. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2011. 422 s.
5. Munasyanova-Motiash I.A. Osoblyvosti samorehuliatcii ekolohichnoi svidomosti v konteksti teorii funktsionalnykh system. Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Zhyto-myr: «Vyd-vo ZhDU im. I. Franka». T. VII, Vyp. 36, 2014. S. 298–311.
6. Sonko S.P., Holubkina O.M. Ekoloho-ekonomichni osnovy reformuvannia ahrarnoho sektora Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. Innovatsiinotekhnolohichni aspekty formuvannia suchasnoho konkurentospromozhnoho APK Ukrainy: kol. monohr. pid red. Yu.O. Nesterchuk. Uman: Vyd.-polihr. tsentr «Vizavi», Ch. 1. 2014. S.10-14.
7. Sonko C.P. Znachennia naukovoї spadshchyny S.A. Podolynskoho u formu-vanni uiavlen pro zbalansovane pryrodokorystuvannia. Visnyk Kryvorizkoho ekonomichnoho instytutu KNEU. №4 (24), Kryvyi Rih, 2010. S.111-117.
8. Sonko S.P. Teoretychni pidvalyny kontseptsii staloho rozvytku: vid Fransua Kene do Mykoly Rudenka. Ekolohiia – shliakhy harmonizatsii vidnosyn pry-rody ta suspilstva: zb. tez VI mizhvyshivskoi naukovo-praktychnoi Inter-net-konferentsii. Uman, 20 zhovtnia 2017 roku. Pid red. O.O. Nepocha-tenko. Red.-vyd. viddil UNUS, Uman, 2017. S. 3–11.
9. Bell M.M. An Invitation to Environmental Sociology. London; New Delhi, 1998.

10. Dunlap R. E. Environmental concern: conceptual and measurement issues. Handbook of environmental sociology. Westport, CT: Greenwood Press, 2002. P. 482–524.
11. Kuebbing, S.E., Reimer, A.P., Rosenthal, S.A., Feinberg, G., Leiserowitz, A., Lau, J.A. and Bradford, M.A. Long-term research in ecology and evolution: a survey of challenges and opportunities. Ecol Monogr. 88, 2018. P. 245–258. <https://doi.org/10.1002/ecm.1289>
12. Lazarus, R.S. and Cohen, J.B. Environmental stress. Human Behavior and Environment. Springer, Boston, MA, 1977. P. 89–127. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-0808-9_3

Diachok Olha

THE CONCEPT OF THE "PRINCIPLE OF ENVIRONMENTAL FRIENDLINESS " IN MODERN PSYCHOLOGY

The article examines and analyzes the essence of the concept of the principle of environmental friendliness, as well as considers the constructs associated with this principle. According to the ecopsychological approach, interaction in the "individual - environment" system involves mutual influence between the individual and the environment. The organization of a person's own way of life based on the principle of environmental friendliness is decisive for the manifestation of ecological behavior and the implementation of ecological activities.

Keywords: *principle of environmentalism, ecological approach, ecopsychological response, environment, ecological development, ecological behavior, ecological justice, ecological concern.*